

УДК 332.5: 332.7: 330.15

О. І. Ковалів,

к. е. н., с. н. с., завідувач відділу інтелектуальної власності та маркетингу інновацій
Інституту агроекології і природокористування НААН України

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ШЛЯХОМ ЇХ ПАЮВАННЯ — ПЕРШОЧЕРГОВИЙ ЗАХІД У ЗДІЙСНЕННІ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ (З ВЛАСНОГО ДОСВІДУ)

DENATIONALIZATION OF LANDS BY ITS SHARING — FIRST MEASURES IN THE
IMPLEMENTATION OF LAND REFORM IN UKRAINE (FROM OWN EXPERIENCE)

У статті висвітлено ряд науково-обґрунтованих поглядів автора стосовно проблем і методів роздержавлення земель сільськогосподарського призначення, переданих в колективну власність, шляхом паювання. Запропоновано до обговорення даний механізм, який вважався першочерговим заходом в процесі прискорення земельної реформи в Україні. Проведено системний аналіз та узагальнено ряд науково обґрунтованих напрацювань автора щодо пошуку шляхів бажаного розвитку реформ і врегулювання земельних відносин в Україні, які неодноразово висвітлювались у пресі на національному і регіональному рівнях після прийняття Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" від 10 листопада 1994 року № 666.

A number of the author research-based views of this study about the problems and methods of sharing and privatization of agricultural land transferred to collective ownership were highlighted in the article. The mechanism, which was considered as a primary event in the accelerating process of land reform in Ukraine was subjected to discussion. The system analysis was performed and a number of the author's research-based elaborations seeking a solution of the desired reforms and regulation of land relations in Ukraine, which have been repeatedly highlighted in the press at the national and regional levels after the adoption by President of Ukraine The Decree "On Urgent Measures to speed up the land reform in agricultural production" on November 10, 1994 № 666, were summarized.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наукові дослідження показують, що через відсутність прогнозованого бачення необхідних шляхів реформування суспільно-економічних відносин і їх здійснення, в Україні загострювалась економічна, соціальна та екологічна криза, зростала корупційність і невизначеність серед населення.

У суспільстві відбувалась неабияка активізація різноманітних поглядів на наявні проблеми з боку противників і прихильників суверенності молодій державі також через розповсюдження протилежних думок, особливо в

процесі підготовки й проведення виборів Верховної Ради та Президента України, зокрема щодо спроможності розв'язання питань продовольчої безпеки. Значне протистояння серед політичних сил і окремих науковців відбувалось через різноманітне бачення шляхів і засобів земельної реформи. Акцентувалась увага на пасивності та бездарності в її проведенні і на відсутність об'єктивної національної програми дій.

Тому не випадково з'явився поява Указ нового Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у

сфері сільськогосподарського виробництва" від 10 листопада 1994 року № 666.

Оскільки після прийняття такого документа профільні наукові установи намагались не висвітлювати в спеціалізованих наукових виданнях думки, які йшли в розріз із офіційним курсом влади на прискорення земельної реформи, доводилось друкувати їх в пресі. Окремі публікації альтернативних поглядів, зокрема в газеті центральних органів виконавчої влади "Урядовий кур'єр", викликали досить пошвавлене обговорювання на національному рівні і ставали реальними причинами для дискусій серед вчених і практиків.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем із врегулювання земельних відносин в Україні, в тому числі через публікації в пресі, з позицій пошуку шляхів і методів їх вдосконалення приділяється багато уваги і присвячено ряд робіт, зокрема таких авторів, як В.М. Гейця, М.Я. Дем'яненко, М.Ф. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, Л.Я. Новаковського, П.Т. Саблука, А.М. Третяка, В.В. Юрчишина і багатьох інших. Дослідження, проведені цими та іншими вченими, підтверджують наявність проблем з реформувань, які потребують вирішення.

Тому аналіз численних публікацій з проблемних питань реформування земельних відносин в Україні, враховуючи власний досвід автора даного дослідження, сприятимуть пошуку комплексних та системних пропозицій стосовно подальших шляхів і методів звершення земельної реформи, які б мали стати об'єднуючим чинником балансування різноманітних інтересів.

ЗАВДАННЯ

Метою даної роботи є системний аналіз та узагальнення ряду науково-обґрунтованих напрацювань автора цього дослідження стосовно проблем з роздержавлення і паювання земель в Україні та пошуку шляхів їх бажаного розвитку, які неодноразово висвітлювались у пресі на національному і регіональному рівнях після обрання нового Президента України в 1994 році.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розпочата земельна реформа в Україні відповідно до Постанови Верховної Ради України від 18 грудня 1990 року та інших актів знаходилась в стані хаосу і невизначеності. Загострювалась соціально-економічна криза.

Після дострокових виборів 1994 р. Верховної Ради та Президента України основна маса населення України поклала надії на поліпшення свого матеріального становища та вільного доступу до продовольства.

При цьому новообрані керівні органи країни прагнули довести світовому співтовариству незмінність курсу на ринкові перетворення та на створення достатніх гарантій приватної власності, зокрема на землю.

Тому, Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" від 10 листопада 1994 року № 666 починався: "З метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм власності та господарювання на землі, вільного їх вибору громадянами України, посилення стимулювання праці та забезпечення на цій основі збільшення виробництва сільськогосподарської продукції..." [1].

Головними засадами даного Указу були, зокрема, такі: "1. Установити, що приватизація земель, які перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств і організацій, є невідкладним першочерговим заходом у здійсненні земельної реформи в Україні.

Передачу земель у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції проводити на добровільних засадах, виходячи з того, що земля повинна належати тим, хто її обробляє.

2. Рекомендувати місцевим Радам народних депутатів за участю Державного комітету України по земельних ресурсах ужити заходів щодо прискорення передачі відповідно до земельного законодавства безплатно у колективну власність земель колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, трудові колективи яких виявили бажання одержати землю у власність.

Організаціям землеустрою здійснювати у якомога коротші строки поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості).

Кожному члену підприємства, кооперативу, товариства видається сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай) із зазначенням у ньому розміру частки (паю) в умовних кадастрових гектарах, а також у вартісному виразі" [1].

Світова спільнота, особливо діаспора, також надіялись на позитивні зрушення в економічних реформах, у тому числі в земельній. Тому появу даного указу слід пов'язувати саме з поїздкою в листопаді (одна із перших) новообраного Президента України Л.Д. Кучми до Канади.

Під час візиту до Канади, Президентів України Леоніду Кучмі доповіли (поза протоколом зустрічі) про готовність впродовж двох років канадської сторони до впровадження українсько-канадського пілот-проекту з кадастру та реєстрації земель, яке затягується через блокування в Києві. При цьому уряд Канади виділяв безповоротно майже два з половиною мільйона доларів для реалізації його в Україні. З метою апробації на придатність і витривалість запроваджуваної сучасної системи ще в 1992 році було обрано Косівський район Івано-Франківської області, який розташований у гірській та рівнинній місцевості. Він мав сільські, міські та селищні населені пункти, великі й малі поля, ліси, розвинену гідрографію, різноманітний рельєф, великі й малі господарства, в тому числі — фермерські та добре розвинутий приватний сектор, інші важливі дані й особливості для комплексного й перспективного вирішення поставлених завдань на світовому рівні.

Відповідна реакція Президента України дозволила розблокувати добрі наміри, і з 1 січня 1995 року розпочались роботи з впровадження проекту.

Такі дії сприймалися як перемога здорового глузду, адже в Івано-Франківській області спеціалісти вважали, що вести розмови про дієвість та достовірність проведених земельних реформувань і про гарантії власності на землю без створення високоточних цифрових карт, відповідної кадастрової та земельно-реєстраційної системи є абсурдно і протиправно. Зважаючи на це і маючи надію на впровадження таких пілотних напрацювань у державі, в області продовжували визначити розміри земельних паїв відповідно до вимог Земельного Кодексу України 1992 року і регіональної методики розрахунку площ у кадастрових гектарах із врахуванням наявності земель та кількості членів сім'ї, розробленої за участю автора дослідження. За таких умов виконання рекомендацій, наданих місцевим Радам народних депутатів вище наведеним указом, було не обов'язковим. Адже автори задуманих земельних реформувань в Україні не враховували той факт, що внаслідок тотальної колективізації, а пізніше через об'єднання по декілька сіл у один

колгосп, внаслідок чого розвивалась, як правило, центральна садиба, було зруйновано систему місцевого самоврядування і позбавлено прав територіальної громади на землю в межах території ради, а не лише в межах населеного пункту.

Реалізуючи черговий Указ Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 8 серпня 1995 року № 720, вже тоді проявлялось ряд недоліків реформ. Наприклад, через занепад бригадних і так званих неперспективних сіл, в центральній садибі (селі) концентрувалась переважна більшість членів КСП і сумарна частка паїв таких членів займала майже всю територію інших сільрад, які входили в таке господарство. Зовсім не врегульовувалось питання щодо земель, переданих у колективну власність під господарськими будівлями і дворами. Головною недоречністю було також те, що така надумана (колективна) власність і сам процес реформ під лозунгом, зазначеним у першому указі, де: "земля повинна належати тим, хто її обробляє", — позбавляли інших громадян України повноправно володіти і розпоряджатися своєю власністю — основним національним багатством.

Здійснені обгрунтовані перші кроки в проведенні логічних земельних реформувань на Прикарпатті, за підтримки Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів, та постійні намагання фокусувати на них увагу центру, зумовили проведення 24 листопада 1995 року відповідної наради за участь Президента України в Коломийському районі Івано-Франківській області.

В супереч планам організаторів уточненої програми наради, вибуховим був виступ голови депутатської комісії земельних відносин та розвитку сільського господарства Івано-Франківської обласної Ради (автора даного дослідження), який розкрив непрофесійність і непослідовність у механізмах прискорення реформ, вказав на регіональні особливості, обгрунтовано довів помилковість приватизації земель через суцільну колективізацію в Україні та заявив: "У кого земля — в того влада!". Підсумовуючи виступи, Леонід Данилович Кучма зобов'язав відповідальних представників Уряду, науки і практиків ґрунтовно проаналізувати такий стан і через місяць розглянути проблемні питання земельної й аграрної реформ на всеукраїнській нараді.

Виконуючи доручення Глави держави, 26 грудня 1995 року в приміщенні Інституту

міжнародних відносин Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка відбулась відповідна нарада.

Цього ж дня на підставі виступу автора було опубліковано статтю в газеті центральних органів виконавчої влади "Урядовий кур'єр" під назвою "У кого земля — в того влада!". У ній, зокрема, акцентувалось: "Наше бачення земельної реформи не зводиться лише до аграрної. Область розташована в гірській, передгірській та лісостеповій зонах. Кожна з них має свої особливості щодо природних ресурсів та використання території. Значну частину земель займають об'єкти хімічної, енергетичної, нафтогазовидобувної, деревообробної та інших галузей. Потребують передачі, оцінки, впорядкування деякі ділянки в промисловості.

У області специфічне розселення, розвинуті комунікації та інфраструктура. Велика кількість земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, понад 8 тисяч річок і струмків. Добре розвинуте землеробство і тваринництво, інтенсивно використовується кожен клаптик землі.

Всі ці землі територіально переплітаються між собою і перебувають у полі зору реформи. Вони потребують детальної інвентаризації, картографування, аналізу й оцінки подальшого їх використання за цільовим призначенням виходячи з державних та місцевих інтересів.

Це зобов'язує нас виважено і комплексно підходити до проведення земельної реформи — передачі земель у постійне користування та приватну власність у різних галузях народного господарства, враховувати екологічні, економічні та правові аспекти... При цьому визнано, що недоцільно передавати земельні території в колективну — нічийну власність, змінюючи вивіски, подекуди збанкрутілих господарств... Ми не витрачаємо кошти, яких і так не вистачає, на виготовлення державних актів на право колективної власності, якої немає ніде у світі" [2].

Чільне місце в статті займало обґрунтування державницької позиції автора, як приклад: "За механізмом роздержавлення і безплатної передачі землі, де спочатку вона передається в колективну власність, держава взагалі усувається від управління і розпорядження такими землями, а це більшість земель України, з них понад 20 мільйонів гектарів ріллі.

Комуністам і соціалістам не вдалося офіційно протистояти незалежності України та проведенню ринкових реформ, тому вони успішно провели в закон комуну під виглядом "колективної власності на землю".

На мій погляд, створюється держава в державі. Як у нас кажуть: "У кого земля — в того влада!". Паювання недержавної власності на землю — це право колективу і такий процес не можна називати роздержавленням, хіба що розколективізацією... Я не вірю, що укази Президента матимуть вплив на колективну — недержавну власність на землю.

Запроваджена в Україні формула визначення частки на територіях сільських Рад чи колгоспів також не є виваженою, бо в одному селі багато землі, а мало людей, в іншому — навпаки. А як пояснити сільському населенню, чому не визначаються земельні частки в безземельних та малоземельних селах, де взагалі не проходить паювання? Таких сіл в області понад 150. Усі ці аспекти мають насамперед політичний характер, тому так поспішають держадміністрації негайно передати безплатно в колективну власність більшу частину держави, і головне — відмежувати від цього процесу владу, а також сільську свідому інтелігенцію" [2].

Після гострої дискусії на нараді, випустивши пару з уст, по всій державі продовжувались роботи з паювання землі без визначення їх в натурі, сертифікати на руки багатьом селянам не видавались.

Натомість, в Косівському районі, в межах впровадження пілотного проекту, комплексно видавались державні акти на право власності на земельні ділянки громадян по цілих селах. Такий підхід забезпечував відповідну геодезичну точність і надто здешевлював вартість робіт.

Напрацьований досвід і розроблені проекти нормативно-правових актів за результатами завершеного весною 1996 року українсько-канадського пілотного проекту, який розроблявся під керівництвом відповідальних представників Держкомзему, Держбуду, Мінюсту, Головного управління геодезії, картографії та кадастру, — у Києві ніхто не брав до уваги.

Єдина редакція газети національного масштабу — "Урядовий кур'єр" в листопаді 1996 року в статті "Землю використовувати раціонально", подала велике інтерв'ю з автором даного дослідження, яке доцільно подати повністю: Івано-Франківська область однією з перших в Україні розпочала комплексне реформування. Ще в 1990 році було проведено інвентаризацію основних землекористувачів, створено комп'ютерний земельний банк даних, визначено територію Рад базового рівня в розрізі усіх населених пунктів і передано землі в розпорядження місцевих Рад.

Протягом останніх років значно розширено комплексні геодезичні, в тому числі аерофотогеодезичні, роботи, взято курс на створення багатоцільового кадастру землі та її природних ресурсів. До роботи залучено фахівців Української академії аграрних наук, Вінницьку та Львівську геодезичні експедиції УкРАГП, які застосовували різні найсучасніші існуючі в Україні методи і технології виконання робіт.

1992 року створено спеціалізований Івано-Франківський центр геодезії, кадастру та геоінформаційних систем у складі організацій Головного управління геодезії, картографії та кадастру при Кабінеті Міністрів України.

У сімох населених пунктах Косівського району повністю введено в реєстраційну систему тисячі земельних ділянок усіх жителів і розпочато автоматизоване виготовлення і видачу актів на право приватної власності та постійного користування на землю. Тривають роботи в Долинському районі й містах Коломиї та Івано-Франківську.

Найавне сучасне програмне і технічне забезпечення дає змогу застосувати автоматизований збір, обробку та передачу картографічних і текстових даних, вводити необхідну інформацію про земельні ділянки, включаючи паї на землі товарного сільськогосподарського виробництва та нерухоме майно тощо, з наступним створенням геоінформаційної системи (ГІС).

Геоінформаційна система дає можливість комплексно накладати будь-яку інформацію на одну і ту ж територію і не тільки вирішувати різноманітні завдання, пов'язані із земельною реформою, охороною та раціональним використанням ґрунтів, моніторингом землі та її природних ресурсів, а й забезпечувати різноманітною інформацією інші галузі народного господарства, органи місцевого самоврядування, контролюючі та виконавчі державні структури.

Виконуючи на території області комплекс відповідних робіт, ми здобули певний досвід та впевненість у необхідності створення сучасного багатоцільового кадастру землі, її природних ресурсів та іншого нерухомого майна. При цьому початковим і головним етапом має бути створення земельно-реєстраційної системи, в основі якої лежить цифрова модель території.

Нині через наявність відомчих завдань та інтересів на адміністративній території району, міста обласного підпорядкування чи області неможливо забезпечити комплексне управління територією. При цьому відбувається непродуктивна затрата ресурсів.

Як доказ цього наведемо деякі аргументи.

Територія областей та районів поділяється на місцеві Ради (базового рівня) в розрізі усіх

населених пунктів, де проживають громадяни України із нерівномірним та специфічним розселенням. Одночасно адміністративна територія розподілена і продовжує розподілятися між власниками, землекористувачами, а також значна частина земель знаходиться під землями запасу (ст. 80 ЗКУ). Ця ж територія також законодавчо поділяється за категоріями земель відповідно до цільового призначення (ст. 2 ЗКУ). При цьому категорії земель, у свою чергу, включають відповідні угіддя. Наприклад, у межі земель населеного пункту входять будівлі, дороги, сади, городи, струмки, озера, ліси, парки та багато іншого. Поряд з цим адміністративна територія, як природне середовище, має відповідний рельєф, гідрографію, надра, ґрунтовий і рослинний покрив, на поверхні і в землі розташовані будівлі та споруди, дороги та інші комунікації. Окремі земельні ділянки незалежно від категорії земель та форми власності на землю зазнають забруднення, піддаються екзогенним процесам, ерозії та деградації ґрунтів тощо.

Всі ці особливості тісно переплітаються між собою і часто на одній і тій же території сходяться і дублюються різні відомчі інтереси.

Тому впровадження запропонованої нами комплексної системи забезпечить виконання поставлених відомчих завдань щодо створення земельного, містобудівного, лісового, водного та інших кадастрів, моніторингу землі та її природних ресурсів, здійснення державного контролю тощо. Запровадження на державному рівні такої міжвідомчої кадастрової системи в розрізі адміністративно-територіальних одиниць також дасть можливість здійснювати державне управління і регулювання землею та її ресурсами як в юридичному, так і в економічному й екологічному планах при великій економічній затраті часу.

Економічний аналіз свідчить, що всі затрати на створення земельно-реєстраційної системи, як основи багатоцільової геоінформаційної системи, окупаються тільки за рахунок видачі держактів на право власності і користування землею за ціною, що майже у два рази нижча, ніж існуючі в Україні. Важливим є негайне створення такої системи під час здійснення земельної реформи, особливо при роздержавленні і приватизації землі, включаючи паювання. Це дасть можливість також забезпечити дійовий захист прав власності на землю та інше нерухоме майно. При цьому створюється ефективна система земельного оподаткування, встановлюється і розвивається ринок землі.

А що заважає нам впроваджувати такі системи хоча б в області?

Пропонована земельно-реєстраційна система до широкого впровадження в Україні і, передовсім на території Івано-Франківської області, яка розташована в гірській, передгірській та лісостеповій зонах, потребує державного розуміння і підтримки.

Для цього доцільно дозволити створити при Івано-Франківській облдержадміністрації кадастрове бюро з першою філією в Косівському районі, поклавши на нього функцію реєстрації землекористувань, землеволодінь та іншого нерухомого майна, що пов'язане з ними, а також створення єдиної різномасштабної картографічної інформації в розрізі адміністративно-територіальних одиниць.

Як відомо, різні відомства та багато хто на місцях в інших регіонах захопилися розробкою своїх дорогих комп'ютерних програм і прагнуть довести, що тільки їхні розробки є найпотрібнішими. Я не заперечую, що, дійсно, розроблено багато цікавого. Однак потрібно визначити на державному рівні, яким шляхом іти, ліквідувавши надумане дублювання виконуваних робіт і марнотратне використання народних коштів.

Для цього й виконано пілот-проект, у якому вивчено, апробовано і вирішено усі нюанси в умовах України. Але відчувається боротьба між відомствами, за якою забувають, що в основі чи земельного, чи містобудівного, чи лісового, чи водного кадастру лежить єдина геодезична і картографічна основа. Міністерств та відомств багато, а райдержадміністрація чи місцева Рада на тій чи іншій території одна.

Обґрунтування доцільності і готовності запровадження земельно-реєстраційної системи в Івано-Франківській області та проект Указу Президента "Про проведення експериментальних робіт по запровадженню земельно-реєстраційної системи в Україні" подавались нами ще в травні цього року, але враження таке, що ці матеріали потрапляють у руки тим, хто не розуміється на цьому, або боїться втратити відомчі інтереси, або просто гальмує розвиток держави..." [3].

На жаль, після такої об'єктивної інформації, на Прикарпаття завітали високопосадові особи, як з'ясувалось, не для трансформації передового досвіду в національну політику й економіку, а для кадрових чисток.

У такому невизначеному та різнопланованому процесі боротьби за цілі, шляхи і методи земельних реформувань не байдужими залишались фермери. Фактично указ щодо паювання земель, переданих у колективну власність, було

видано тільки на період до прийняття Конституції України, в якій, до речі, з 1996 року немає колективної власності на землю.

На всеукраїнській нараді в січні 1997 року один із фермерів подав віршовану записку Президенту України, в якій Л.Д. Кучма прочитав: "...і снилось йому, чи він на своїй землі чи на панській?".

Аргументи вказували на необхідність кардинальних змін у реформах, у тому числі стосовно роздержавлення земель через надуману колективізацію. Очевидним було й те, що радники і оточення Президента не було спроможні пропонувати йому та суспільству, відповідно до реалій та викликів глобалізації, нові науково-обґрунтовані теоретичні й практичні бачення в проведенні комплексних і системних реформувань з державницьких позицій.

Відповідні міркування автора дослідження з існуючих проблем було опубліковано в газеті "Урядовий кур'єр" в травні 1997 року під назвою: "На своїй чи на панській? Або як "допомагають" Президентові України проводити земельну реформу". Зокрема, акцентувалось: "Усі, особливо владні мужі, говорять і пишуть у законах, що три форми власності на землю — державна, колективна та приватна — є рівноправними. Мовляв, селянин може добровільно вибрати форму власності та господарювання. Однак це розраховано не на вільного і рівноправного громадянина, а на колгоспника зі старої комуні. Як можна тлумачити таке формулювання: "Приватизація шляхом роздержавлення земель, переданих у колективну, недержавну власність"? Видається, що прибічники Президента вводять його в оману. Леонід Данилович постійно твердить: "Роздержавлення і видача сертифікатів на права приватної власності на земельну частку", — а на практиці вийшло, що сертифікати видали без приватної власності. Якщо після прийняття відповідного закону навіть здійснити заміну колгоспних сертифікатів без права приватної власності на землю сертифікатами, про які говорить Президент, то хто відшкодує збитки і втрачений час? Чи здійсниться мрія Шевченка: "на своїй, а не на панській..." [4].

Завершуючи дану статтю, як висновок звучало: "Таким чином виникає думка: якщо не може існувати приватна власність на землю без колективної, а колективної власності немає в Конституції, то чи може з'явитись приватна власність на землю взагалі" [4].

Всеукраїнська фермерська газета "Наш час" у жовтні 1997 року також надрукувала велику науково-обґрунтовану статтю під назвою "Рин-

кові відносини і демократична держава без власника землі немислимі", в якій йшлося й про таке: "продовжує існувати надумана система управління й розпорядження землею та її природними ресурсами, у центрі якої залишаються відомчі та кланові інтереси. Відбувається до кінця необдумана поспішність у приватизації та колективізації земель без комплексного бачення перспективи розвитку інфраструктури, населених пунктів, шляхів відновлення та створення агролісоландшафтів. Земельні реформування в основному зводяться до аграрних, хоч перспектива використання ґрунтів (основне національне багатство України) потребує особливого підходу" [6]. У статті також висвітлено дещо в спрощеному вигляді дійсну економіку родючих земель у сільськогосподарському виробництві через погляд автора на одержання прибутків через нові підходи до рентних відносин. Проаналізовано хід політики земельних реформувань в аграрному секторі, як вона відповідає економічним законам та лозунгам "земля повинна належати тим, хто її обробляє", "вільний вибір форм власності та господарювання" тощо. Зроблено відповідні висновки і акценти.

На регіональному рівні відбувались ще гостріші дискусії. Розповідь автора про земельні ренти, про гальмування комуністами-ділками, які посідали владні місця, необхідних реформ на користь селян і суспільства та про небезпеку концентрації продуктивних земель у руках великих землевласників, користувачів чи орендарів, було оформлено в статтю "Сільгоспономенклатура проти вільного ринку" та опубліковано її в щоденній всеукраїнській газеті "День" у червні 1999 року. Акцентувалось, що на протигагу монополії необхідне впровадження дійсних і прозорих ринкових відносин, які б могли створювати і реалізувати їх вільні власники, а не безправні і віртуальні пайовики, зокрема, йшлося: "Водночас піднімається багато галасу про ринок землі як товару. Але агрономенклатурі потрібний внутрігосподарський (колгоспний), а не вільний ринок землі. З його допомогою можна розрахуватися з голодним та холодним пенсіонером чи з непокірним колгоспником за належні їм земельні паї. Бо вільний ринок зруйнує колгоспну систему. А що вони варті без неї?" [9].

Тоді ще не велися розмови про великі агрохолдинги, але створювані механізми вказували на тенденції і передумови до їх формування й появи. Їхніх зародків називали: "великі землевласники" під виглядом колективних господарств, де фактично володіла і розпоряджалась

майном та землею керівна верхівка. Такі керівники за сприяння владних структур у переважній більшості стали основними орендарями майна і землі пайовиків, Пізніше, починаючи з 2000 року, як новоутворені приватні структури вони згодом продавали свої корпоративні права надвеликому агробізнесу. Як аргумент передбачуваного наголошувалось: "Якщо, наприклад, ви маєте гектар ріллі, який дає 30 ц зерна, то виникає запитання, чи треба сплачувати суспільству за енергію ґрунтів, води, сонця, що втілилася в продукцію? Ця енергія — наше національне багатство і тому частку від прибутку повинен сплачувати кожний, хто використовує його. Оцей податок, обумовлений родючістю ґрунтів і природно-кліматичними умовами, і є перша рента.

Але вимагаючи, немовби від імені народу, звільнення клану великих землевласників від плати за цю ренту, так зване аграрне лобі прагне обікрати усе суспільство. Існуюча символічна ставка податку за українську ріллю та інші сільськогосподарські угіддя, а також окремі пільги й є яскравим прикладом привласнення прибутку, який даний Богом усім громадянам України. Найбільше зло — монопольна рента. Цей додатковий і морально неприпустимий прибуток утворюється в результаті продажу продукції за монопольними цінами, які перевищують фактичну вартість продукції, включаючи затрати праці, рентабельність та усі інші ренти.

Для одержання монопольної ренти будь-якими шляхами усувається вільна конкуренція та створюються штучні перешкоди для виробництва й реалізації продукції власними ефективними товаровиробниками на внутрішньому та зовнішньому ринках. Звичайно, найбільше виграють від монопольної ренти так звані колективні господарства.

Утім, нація в цілому від цього немає жодної користі. Сільськогосподарський ринок сьогодні практично спустошений. А одна з причин цього полягає в тому, що колективні господарства зберігають тотальні переваги, тоді як фермери усе ще володіють лише трьома відсотками товарних угідь. Розрахунки показують: якби всі працівники ферм і полів (ті, хто дійсно обробляє землю) вийшли із колективних господарств зі своєю часткою землі, то три чверті землі, а це близько 20 млн га сільськогосподарських угідь, у тому числі 18 млн га ріллі, залишаться у справжнього землевласника, який не обробляє землю. Такий монополіст-землевласник є державою в державі. Великі землевласники ведуть свій нерегульований і невидимий ринок та присвоюють ренти. Ось для чого

їм колективна власність на землю, ось чому вони домагаються символічних податків та низької орендної плати власникам паїв.

Ще Карл Маркс писав про дивовижну живучість класу великих землевласників. "Жодний інший клас суспільства, — на його думку, — не живе так марнотратно, як цей, і не представляє такої претензії на традиційну, "становищу відповідну" розкіш, звідки б не діставалися для цього гроші, ніякий інший клас не залазить з таким легким серцем у борги. Проте він завжди виходить із становища завдяки капіталові, який інші люди вклали в землю і який дає йому ренту поза всяким співвідношенням з прибутками, що їх одержує від землі капіталіст"... В Україні цього "нового капіталіста" представляє колективний "товаровиробник", або партійною мовою — "селянин-комуніст".

Ось чому так легко записують рядовим і нерядовим колгоспникам поряд з майновими паями й пропайовані борги колгоспу — все нові й нові, прив'язуючи їх навечно до нового колгоспу як вічного боржника і раба системи. Такий раб мусить робити те, що скаже "більшість" на зборах, і на виборах буде вкидати в урну бюлетень, як скаже колгоспна "більшість".

Тому реформування аграрної прокомуністичної системи, яка узурпувала владу на селі й сьогодні проти приватної власності на землю, слід починати негайно.

Для цього необхідно, насамперед, дати можливість багатьом розумним і працьовитим керівникам та фахівцям взятися за приватну справу, а не залазити в "нову" керівну агропартійну систему" [9].

Як бачимо, побудова монопольного середовища відбувається через відсутність моральних і прозорих процесів у державотворенні молодій незалежній Україні, і, як наслідок, псевдо, політична різнопланова боротьба не сприяла масовій появі малих і великих (у розумних розмірах) приватних фермерських господарств сімейного типу, наприклад, таких, які успішно функціонують у Франції, Німеччині чи якійсь іншій європейській країні.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Методи і механізми роздержавлення земель сільськогосподарського призначення, переданих у колективну власність, шляхом паювання потребують науково-теоретичного і практичного осмислення.

2. Декларований, начебто, добровільний вибір селян із формування власних господарств на рівні європейських стандартів не відбувся. Адаже, насамперед, не були створені передумо-

ви до такого розвитку. Панівне місце займала відсутність узгодженого перспективного бачення стосовно планомірного і комплексного розвитку молодій державі, а також не було відповідного інтересу в політичних колах та у владних структурах.

3. Реформа не супроводжувалась комплексом високоточних робіт із геодезії, картографії та кадастру і з науково-обґрунтованого державного землеустрою і землевпорядкування як основних і невід'ємних інструментів створення і функціонування земельно-реєстраційних та геоінформаційних систем, а також формування реальних трансформаційних механізмів із планування перспективного розвитку конкретних територій і держави в цілому, де б одночасно вирішувались економіко-господарські екологічно-орієнтовані та соціально-захищені завдання.

4. Доцільно рекомендувати науковцям і практикам глибше вивчати, аналізувати і узагальнити набутий досвід, допущені помилки та одержані наслідки від впроваджуваних заходів, у тому числі ідеї, розкриті в друкованих працях автора дослідження.

Література:

1. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" від 10 листопада 1994 року № 666.

2. Газета "Урядовий кур'єр", 26 грудня 1995 року, "У кого земля — у того і влада".

3. Газета "Урядовий кур'єр", 2 листопада 1996 року, "Землю використовувати раціонально".

4. Газета "Урядовий кур'єр", 30 травня 1997 року, "На своїй чи на панській? Або як "допомагають" Президентіві України проводити земельну реформу".

5. Газета "Галичина", 15 липня 1997 року, "Я би на місці нашого Президента не довіряв оточенню".

6. Всеукраїнська газета "Наш час", 3 жовтня 1997 року, "Ринкові відносини і демократична держава без власника землі немислимі".

7. Газета "Галичина", 22 листопада 1997 року, "Наші негаразди — від самих себе. Київ тут ні при чому".

8. Газета "Галичина", 24 лютого 1998 року, "Знову колективна власність? Але це вже було!".

9. Всеукраїнська газета "День", 30 червня 1999 року, "Сільгоспноменклатура проти вільного ринку".

Стаття надійшла до редакції 05.03.2013 р.